

*Шминдрок О. Ф.,
аспірант кафедри правосуддя
та кримінально-правових дисциплін
Інституту права імені Іоаннікія Малиновського
Національного університету «Острозька академія»,
адвокат*

ПІДГОТОВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА КАТЕГОРІЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню змісту, мети та значення підготовчого провадження в суді першої інстанції.

Ключові слова: суд, підготовче провадження, закриття кримінального провадження, етап, стадія.

Постановка проблеми. Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), який вступив у дію 20 листопада 2012 року, було запроваджено новий кримінальний процесуальний інститут – підготовче провадження в суді першої інстанції, який замінив собою стадію попереднього розгляду справи суддею.

Окремі аспекти підготовчого провадження висвітлені в роботах В.Г. Гончаренка, Л.М. Лобойка, Л.Д. Удалової, В.О. Попелюшка, В.В. Луцика, О.В. Єні, Л.Г. Матієк та інших, однак наукові праці, присвячені безпосередньо аналізу підготовчого провадження як кримінально-процесуальної категорії, практично відсутні.

Метою статті є дослідження природи, змісту, мети та значення підготовчого провадження в кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо в науці особливих дискусій щодо процесуальної природи інституту попереднього розгляду справи суддею не виникало і він розглядався як самостійна стадія кримінального процесу, завданням якої є перевірка наявності підстав для судового розгляду та здійснення необхідних підготовчих дій щодо забезпечення необхідних умов для його проведення, то щодо підготовчого провадження одностайної думки серед науковців немає.

Одні розглядають підготовче провадження в суді першої інстанції як обов'язкову і самостійну стадію кримінального процесу, у якій суд визначає можливість на законних підставах призначити кримінальне провадження до судового розгляду [1, с. 667].

Інші дають йому таке визначення: «Підготовче провадження є стадією кримінального процесу, на якій суд, не вирішуючи наперед питання про винуватість підозрюваного, на підставі обвинувального акта і реєстру матеріалів кримінального провадження, думок та клопотань учасників процесу встановлює наявність або відсутність достатніх правових та фактичних підстав для призначення судового розгляду, а за наявності таких підстав призначає судовий розгляд та вчиняє підготовчі дії для забезпечення необхідних умов його ефективного проведення» [2, с. 588].

Серед основних завдань підготовчого провадження як стадії кримінального провадження виділяють: перевірку наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості чи про примирення, перевірку наявності підстав для закриття провадження, перевірку відповідності вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи

виховного характеру, перевірку дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження, підготовку умов для успішного проведення судового розгляду [3, с. 312–313].

Інші науковці вважають, що підготовче провадження є першим важливим етапом судового провадження в суді першої інстанції, у якому суд зобов'язаний перевірити матеріали кримінального провадження, з'ясувати достатність фактичних та юридичних підстав для прийняття судових рішень, передбачених ч. 3 ст. 314 КПК України, вирішити питання, пов'язані з підготовкою кримінального провадження до судового розгляду, у тому числі визначити дату, час та місце судового розгляду, форму проведення судового засідання, склад суду тощо [4, с. 5].

Прихильники погляду, що підготовче провадження є окремою стадією кримінального провадження, виходять із того, що воно здійснюється у визначені законом строки; характеризується власними процесуальними завданнями, які зумовлені тим, що в цьому провадженні вирішуються два важливі блоки питань: щодо перевірки процесуальних підстав для призначення судового розгляду, а також щодо підготовки до розгляду матеріалів кримінального провадження в судовому засіданні; має власне коло учасників, має відповідний процесуальний порядок здійснення, передбачений главою 27 КПК України, завершується прийняттям певного підсумкового процесуального рішення, передбаченого ч. 3 ст. 314 КПК України [5, с. 288].

З таким поглядом повністю погодитись не можна. По-перше, така позиція не узгоджується з нормами чинного КПК України, оскільки, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України, кримінальне провадження – «це досудове розслідування, судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність».

Пунктом 24 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено, що судове провадження – це «кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке включає в себе підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення; провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, Верховним Судом України, а також за нововиявленими обставинами».

Як бачимо, чинний КПК України запровадив якісно нову систему всього кримінального провадження, виділивши як стадії досудове розслідування, судове провадження в суді першої інстанції, провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції, провадження у Верховному Суді України та провадження за нововиявленими обставинами, а підготовче провадження, судовий розгляд й ухвалення та проголошення судового рішення визначив як етапи стадії провадження в суді першої інстанції.

По-друге, відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти одне з таких рішень:

1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокурору для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. ст. 468–475 цього кодексу;

2) закрити провадження у випадку встановлення підстав, передбачених п. п. 4–8 ч. 1 або ч. 2 ст. 284 цього кодексу;

3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам цього кодексу;

4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності у випадку встановлення невідповідності кримінального провадження;

5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Як бачимо, залежно від процедури розгляду та рішень, що приймаються за його результатами, підготовче провадження має такі диференційовані форми: провадження на підставі угод (глава 35 Розділу 6 КПК України); провадження із закриття кримінального провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України); провадження із закриття кримінального провадження з процесуальних (нейтральних) підстав (п. п. 4–8 ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України); провадження з перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання вимог КПК України (п. 3 ч. 3 ст. 315 КПК України); провадження щодо перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання правил підсудності (п. 4 ч. 3 ст. 314 КПК України); провадження щодо призначення на основі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру кримінального провадження до судового розгляду (п. 5 ч. 3 ст. 314 КПК України).

Щоб з'ясувати процесуальну природу кожної із цих диференційованих форм, охарактеризуємо їх за такими критеріями: завдання, склад учасників, процедура провадження та підсумкове процесуальне рішення.

Завданням кримінального провадження на підставі угод є перевірка судом угоди про визнання винуватості або угоди про примирення стосовно їх дотримання вимогам КПК України та кримінального закону, у тому числі щодо правильності кваліфікації кримінального правопорушення. Цей вид провадження здійснюється тим самим судом, до компетенції якого належить здійснення судового розгляду в складі, який визначається за правилами ст. 31 КПК України за обов'язковою участі сторін укладення угоди (ч. 2 ст. 474 КПК України). Процедура такого виду провадження відповідає вимогам, встановленим для судового розгляду з урахуванням особливостей, передбачених ст. 474 КПК України. Розгляд розпочинається з підготовчої частини, яка включає в себе: відкриття судового засідання, оголошення про його початок, перевірку явки учасників, повідомлення про здійснення повного фіксування підготовчого провадження та про умови його фіксування, оголошення складу суду, прізвища запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, секретаря судового засідання, роз'яснення учасникам права на відвід, роздачу судовим розпорядником особам, які беруть участь у підготовчому провадженні, пам'ятки про їх права та обов'язки, передбачені КПК України, а також у разі необхідності додаткового роз'яснення їх головуючим (ст. ст. 342–345 КПК України).

Після підготовчої частини суд переходить безпосередньо до перевірки угоди стосовно її дотримання вимогам Кримінального кодексу України (далі – КК України) та КПК України в порядку, передбаченому главою 35 розділу 6 КПК України. У ході такої перевірки суд здійснює повноцінне судове слідство, під час якого має право витребувати і дослідити необхідні документи, викликати та допитати свідків із приводу добровільності укладення цієї угоди.

За результатами зазначеного виду провадження суд приймає одне з таких рішень: вирок, яким затверджує угоду та призначає узгоджену сторонами міру покарання або ухвалу, якою відмовляє в затвердженні угоди та повертає кримінальне провадження прокурору для проведення досудового розслідування в загальному порядку. Такі рішення мають характер остаточних, оскільки ними вирішується питання по суті провадження, а суттю є владження кримінально-правового конфлікту між прокурором та обвинуваченим або обвинуваченим та потерпілим.

Таким чином, з точки зору завдань, учасників, процедури та процесуальних рішень провадження на підставі угод є диференційованою формою провадження в суді першої інстанції, а не підготовчим провадженням.

Завданням провадження із закриття кримінального провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності є вирішення кримінального провадження по суті, тобто здійснення правосуддя, оскільки для закриття кримінального провадження суду необхідно встановити наявність діяння, яке містить ознаки певного кримінального правопорушення, винуватість особи, а також підстави для звільнення цієї особи від кримінальної відповідальності, передбачені ст. ст. 45–49 КК України.

Підставами звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України) є: вчинення вперше обвинуваченим злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне відшкодування завданих ним збитків або усунення заподіяної шкоди.

Підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням із потерпілим (ст. 46 КК України) є: вчинення вперше обвинуваченим злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, примирення з потерпілим, відшкодування завданих потерпілому збитків або усунення заподіяної шкоди.

Підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47 КК України) є: вчинення вперше обвинуваченим злочину невеликої або середньої тяжкості, щире каяття, клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу обвинуваченого на поруки.

Підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України) є: вчинення вперше обвинуваченим злочину невеликої або середньої тяжкості, зміна обстановки, унаслідок якої вчинене особою діяння втратило ознаки суспільної небезпечності, або особа, яка вчинила це діяння, перестала бути суспільно небезпечною.

Підставами для звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49 КК України) є: встановлення факту, що з дня вчинення особою злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки: два роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі; три роки – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за

який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі; п'ять років – у разі вчинення злочину середньої тяжкості; десять років – у разі вчинення тяжкого злочину; п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Склад учасників та процедура цього виду провадження є аналогічною процедурі судового розгляду з урахуванням особливостей, встановлених ст. 288 КПК України. Так, після проведення підготовчої частини, передбаченої ст. ст. 342–345 КПК України, суд переходить безпосередньо до розгляду клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, у ході якого здійснюється повноцінне судове слідство.

За результатами зазначеного виду провадження суд постановляє одну з таких ухвал: про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 288 КПК України), або про відмову в задоволенні клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності та повернення клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку, або продовження судового провадження в загальному порядку, якщо таке клопотання надійшло до суду після направлення обвинувального акта (ч. 4 ст. 288 КПК України).

Ухвала про звільнення особи від кримінальної відповідальності за своєю суттю є актом правосуддя, оскільки нею суд фактично визнає особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, а після цього звільняє її від кримінальної відповідальності. Щоправда, таке положення КПК України суперечить принципу презумпції невинуватості особи, встановленого ст. 62 Конституції України, відповідно до якого особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду [6, с. 124].

Отже, з точки зору завдань, учасників, процедури та процесуальних рішень провадження із закриття кримінального провадження зі звільненням особи від кримінальної відповідальності не є підготовчим провадженням, а є нічим іншим, як однією з диференційованих форм судового розгляду в суді першої інстанції.

Завданням провадження із закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України, є його вирішення з підстав, які не зачіпають питання про винуватість чи невинуватість особи, тобто з нейтральних, таких, що мають виключно процесуальний зміст. Процесуальний закон до таких підстав відносить набрання чинності закону, яким скасовано кримінальну відповідальність за діяння, вчинене особою (п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК України); смерть підозрюваного (обвинуваченого), крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України); наявність вироку, що набрав законної сили, або ухвали суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України); відмову потерпілого або його представника від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України); відсутність згоди іноземної держави, яка видала особу щодо кримінального провадження стосовно вчиненого особою злочину до її видачі (п. 8 ч. 1 ст. 284 КПК України); відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення (п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України).

Хоча чинний КПК України не врегульовує процедуру закриття кримінального провадження з процесуальних (нейтральних) підстав, проте за аналогією з попереднім провадженням очевидно, що процедура є такою. Після проведення підготовчої частини, передбаченої ст. ст. 342–345 КПК України,

суд переходить безпосередньо до з'ясування однієї з підстав, яка зумовлює закриття кримінального провадження.

За результатами цього виду провадження суд постановляє ухвалу про закриття кримінального провадження. Вказана ухвала має властивості остаточного рішення, оскільки нею вирішується провадження по суті, а суттю є власне одна з підстав, передбачених п. п. 4–8 ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 284 КПК України.

Отже, з точки зору завдань, учасників, процедури та процесуальних рішень провадження із закриття кримінального провадження з процесуальних (нейтральних) не є підготовчим провадженням, а також є однією з диференційованих форм судового розгляду в суді першої інстанції.

Єдиною формою провадження, яке можна назвати власне підготовчим, є провадження з перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру стосовно їх дотримання вимог КПК України і правил підсудності (п. п. 3, 4 ч. 3 ст. 314 КПК України) та признання на їх підставі кримінального провадження до судового розгляду.

По-перше, воно має специфічні завдання, якими є перевірка наявності або відсутності законних підстав для призначення на їх основі кримінального провадження до судового розгляду та здійснення комплексу дій, спрямованих на його підготовку.

Такими законними підставами для призначення кримінального провадження до судового розгляду є: підсудність кримінального провадження цьому суду та відповідність обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру вимогам ст. ст. 291, 292 КПК України.

У разі встановлення судом, що обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру надійшов із порушенням правил територіальної підсудності, встановлених ст. 32 КПК України, він направляє ці документи до відповідного суду для визначення підсудності відповідно до вимог ч. ч. 2 та 3 ст. 34 КПК України. Так, питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше п'яти днів із дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала, а в межах юрисдикції різних апеляційних судів – колегією Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за поданням суду апеляційної інстанції або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше п'яти днів із дня внесення такого подання чи клопотання, про що постановляється вмотивована ухвала.

Якщо кримінальне провадження підсудне цьому суду, він переходить до перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру щодо їх відповідності вимогам ст. ст. 291 та 292 чинного КПК України.

Підставами повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору є встановлення судом істотних формальних порушень вимог кримінального процесуального закону. Під істотними формальними порушеннями кримінального процесуального закону слід розуміти такі обмеження чи позбавлення прав учасників процесу або порушення встановлених законом вимог до форми та змісту кримінально-процесуальних актів, які не стосуються всебічності та повноти проведеного досудового розслідування та які можна усунути безпосередньо прокурором без проведення слідчих дій [7, с. 15].

Суд має право повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору в разі встановлення таких порушень вимог ст. ст. 291, 292 КПК України, а саме: відсутнє або неправильно зазначене найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; відсутні або неправильно зазначені анкетні відомості обвинуваченого та потерпілого, зокрема прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство; відсутнє або неправильно зазначене прізвище, ім'я, по батькові, посада слідчого, прокурора; допущені порушення щодо викладу фактичних обставин кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння та його правової кваліфікації; містяться суперечності між фактичними обставинами кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння і його правової кваліфікації; не зазначені обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; у клопотанні про застосування примусових заходів виховного характеру не вказана інформація про захід виховного характеру, який пропонується застосувати до особи; у клопотанні про застосування примусових заходів медичного характеру не вказана інформація про примусовий захід медичного характеру та позиція щодо можливості забезпечення участі особи в судовому засіданні за станом здоров'я; не вказані або вказані неправильно відомості про розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або суспільно небезпечним діянням; не вказані або вказані неправильно розмір витрат на залучення експерта, у разі проведення експертизи під час досудового розслідування; не зазначено дати і місця складання та затвердження таких документів; ці документи не підписані слідчим та прокурором або тільки прокурором, якщо прокурор склав їх самостійно, чи не затверджені прокурором; до цих документів не долучено передбачені законом додатки; прокурором не вручено копії обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та реєстру матеріалів досудового розслідування підозрюваному, його захисникові, законному представникові, особі, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, її захисникові та законному представникові.

У разі встановлення судом, що обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного та виховного характеру підсудне суду та відповідає вимогам КПК України він призначає на їх підставі кримінальне провадження до судового розгляду та вчиняє комплекс дій, спрямованих на його підготовку, передбачених ст. 315 КПК України.

По-друге, таке провадження має специфічну процедуру провадження, яка закріплена главою 27 КПК України з обов'язковим урахуванням правил судового розгляду, передбачених главою 28 КПК України, до яких належить такі: здійснення провадження тим самим складом суду, фіксування судового засідання технічними засобами, роз'яснення прав та обов'язків учасників судового засідання.

По-третє, завершується прийняттям етапного рішення – ухвали про призначення кримінального провадження до судового розгляду, у якій відображаються зміст та результати підготовчого провадження та якою воно трансформується в наступний етап – судового розгляду.

Висновки. Таким чином, здійснивши аналіз підготовчого провадження, варто зробити такі висновки.

Закріплене в главі 27 чинного КПК України підготовче провадження являє собою складний (багатоскладовий) процесуальний інститут, кожна складова якого має свою специфічну процесуальну природу.

Провадження з перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру щодо їх дотримання вимог КПК України і правил підсудності та призначення на їх підставі кримінального провадження до судового розгляду відповідає ознакам підготовчого провадження як першого етапу провадження в суді першої інстанції, яким забезпечується законність, повнота та ефективність судового розгляду.

Провадження із закриття кримінального провадження зі звільнення особи від кримінальної відповідальності та з процесуальних (нейтральних) підстав є диференційованими формами судового розгляду, а провадження на підставі угод – особливим порядком провадження в суді першої інстанції. А тому саме так вони мали б бути врегульовані в КПК України.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.
2. Науково-практичний коментар до Кримінального процесуального Кодексу України від 13.04.2012 р. / за ред. О.А. Банчука, Р.О. Куйбіди, М.І. Хавронюка. – Х. : Центр політико-правових реформ Factor, 2013. – 780 с.
3. Кримінальний процес : [підручник] / за ред. В.В. Коваленко, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К. : Видавництво «Центр учбової літератури», 2013. – 800 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / [Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012– . – Т. 2. – 2012. – 664 с.
5. Сні О.В. Підготовче провадження як елемент судового провадження в суді першої інстанції / О.В. Сні, Л.Г. Марієк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 286–289.
6. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 124.
7. Луцик В.В. Повернення кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього судового розгляду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В.В. Луцик. – К., 2009. – 20 с.

Шмындрук О. Ф. Предварительное производство как уголовно-процессуальная категория

Анотация. Статья посвящена исследованию содержания, цели и значения подготовительного производства в суде первой инстанции.

Ключевые слова: суд, подготовительное производство, прекращение уголовного судопроизводства, этап, стадия.

Shmyndruk O. Preparatory proceedings as a criminal-procedural category

Summary. The article reviews the matter, the mission and the tasks of the preparatory proceeding in the court of the first instance.

Key words: court, preparatory proceeding, stopping of the criminal investigation, phase, stage.